प्रथमः भागः

३. प्रतिमाराधनम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

ललिता - सतीश ! ह्यः मम पिता श्रीकृष्णमुद्दिश्य एकं श्लोकं पठितवान् । सः श्लोकः मम कण्ठस्थः अभवत् ।

सतीश - कः सः श्लोकः? पठतु ।

ललिता - **करारविन्देन पदारविन्दं, मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् ।**
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ॥

सतीश - अद्भुतोऽयं श्लोकः। किन्तु अस्मिन् श्लोके कः विशेषः?

ललिता - बालकृष्णस्वरूपस्य वर्णनम् ।

सतीशः - मम सन्देहस्तु प्रतिमासु भगवान् विद्यते वा न वा इति ?

ललिता - एतस्मिन् विषये एव अद्य अध्यापकः पाठं बोधयिष्यति ।

प्रश्नाः

१. श्रीकृष्णः कीदृशः भवति ?

२. श्रीकृष्णः एवं प्रकारेण भवतीति कथं जानन्ति ?

३. देवालये देवः केन रूपेण भवति ?

उद्देश्यम्

* छात्रेषु संस्कृतसम्भाषणकौशलस्य विकासः ।
* महापुरुषाणां जीवनेषु घटिताभिः वास्तविकघटनाभिः प्रेरणम्
* साकारे भगवति विश्वासजननम्, रूपतोऽपि भगवन्तं प्रार्थयेत् इति वैखर्याः विकासः।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगाहनम् अभिवर्धयन्तु ।

© SCERT not to be republished

(मैसूरुनगरम् । आल्वार् महाराजस्य संस्थानम् । महाराजा, मन्त्री च राजास्थाने उपविष्टौ आस्ताम् । तस्मिन् समये एकः भटः आगतः।)

भटः - (प्रविश्य) जयतु जयतु महाराजः।

अमात्यः - (भटमुद्दिश्य) किमर्थमागतोऽसि ?

भटः - (सविनयं) मन्त्रिवर्य ! एकः काषायाम्बरधारी, स्फुरद्रूपी, प्रसन्नवदनश्च योगिवर्यः द्वारे तिष्ठति । आज्ञा दीयते चेत् अन्तः प्रवेशयामि ।

अमात्यः - (साश्चर्यं, ससम्भ्रमं च) योगिवर्यः आगतः? अहं स्वयमेव तस्य आह्वानं करोमि । (इत्युक्त्वा बहिः गत्वा योगिना सह अन्तः प्राविशत्) स्वागतमार्षधर्मप्रचारकेभ्यः, श्रीरामकृष्णपरमहंसशिष्याग्रगण्येभ्यः, परिव्राजकाचार्येभ्यः श्रीविवेकानन्दमहोदयेभ्यः।

विवेकानन्दः - शुभाशीः। (राजानमुद्दिश्य) राजन् ! अपि कुशलं तव ?

राजा - कुशलम् भोः! भवान् अधीतशास्त्रः, दृढकायः, महाबलवानिव दृश्यते । किं भिक्षार्थम् आगतोऽसि ?

विवेकानन्दः - राजन् ! नाहं भिक्षार्थमागतः। मम तु तृणं, मेरुश्च समानौ। अहं धनार्थं च न आगतवान्। समाजश्रेयः राज्ञः कर्तव्यम् । राजानः यदा स्वस्वकर्मसु विमूढाः भवन्ति, तदा तेषां सन्मार्गे प्रवर्तनम् अस्माकं कार्यम् ।

अमात्यः - योगिवर्यः साक्षात् भगवत्स्वरूपः खलु !

राजा - "भगवान् निराकारः इति शास्त्रेषु विद्यते। जनाः मूर्खतया प्रतिमां पूजयन्ति, पत्रपुष्पफलतोयादीनि नाशयन्ति । एतत् मह्यं न रोचते । निर्गुणस्य, निराकारस्य च तस्य कुतः आराधनम् ? यदि देवः विद्यते तर्हि सः स्वयमेव प्रत्यक्षो भवति । प्रत्यक्षः न भवति चेत् सः नास्तीत्येवार्थः"।

विवेकानन्दः - राजन् ! भवता कालिदासरचितकालिकास्तुतिपरकः ‘चतुर्भुजे चन्द्रकलावतंसे’ इति श्लोकः ज्ञायते वा ।

राजा - मया श्रुतः।

विवेकानन्दः - समीचीनम् । तथैव परमेश्वरः स्तुतिरूपः ‘नागेन्द्रहाराय त्रिलोचनाय’ इति श्लोकः, श्रीमहाविष्णोः स्तुतिरूपः ‘सशङ्खचक्रं सकिरीटकुण्डलम्’ इति श्लोकश्च ज्ञायते इति मन्ये ।

राजा - श्रीमहाविष्णुस्तुतिपरः श्लोकः गीतायां विद्यते। अहं सम्यक् जानामि ।

विवेकानन्दः - तर्हि ते श्लोकाः किं सूचयन्ति ?

राजा - भगवान् साकारः इति सूचयन्ति । अथ किम् ?

© SCERT not to be republished

विवेकानन्दः	-	शिल्पी, चित्रकारश्च प्रथमतः शिल्पं, चित्रं वा दृष्ट्वा चित्रीकरोति । एषा प्रथमदशा। अनन्तरम् ऊहानुगुणं शिल्पानि चित्राणि वा चित्रीकुर्वन्ति । पश्चात् अनुभवम् आधारीकृत्य स्वयमेव अद्भुतानि शिल्पानि, चित्राणि च निर्मान्ति । तथैव प्रतिमाराधनम् इति प्राथमिकदशाम् उत्तीर्य, सर्वासु प्रतिमासु स्थिताः देवताः दृष्ट्वा तासु इष्टदेवतास्वरूपज्ञानप्राप्तिः इति द्वितीया दशां प्राप्नुवन्ति भक्ताः। अनन्तरं भगवतः निराकारस्वरूपज्ञानम् अस्माकम् आवश्यकं भवति । एतादृशी भावना प्रत्येकं व्यक्तेः साधनास्तरम् आधारीकृत्य तिष्ठति ।
राजा	-	अस्ति नास्तीति विचिकित्सायां मनः डोलायमानं भवति । मम सन्देहस्तु मृत्, कर्गदं, पाषाणः काष्ठं च कथं भगवान् भवतीति ?
विवेकानन्दः	-	(भित्तिकायां चित्रं दृष्ट्वा) राजन् ! तत् कस्य चित्रम् ?
राजा	-	तत् ममैव ।
विवेकानन्दः	-	अत्यन्तं सुन्दरम् अस्ति । (भृत्यमुद्दिश्य) तत् आनीयताम् । (भटः तत् चित्रं विवेकानन्दस्य समीपम् आनयति) अस्मिन् निष्ठीवनं कुरु । (भटः भयं प्रकटयति)
राजा	-	(साक्रोशं) किम् उच्यते भवता ?
विवेकानन्दः	-	अस्मिन् कागदे निष्ठीवनं कुरु इति ।
राजा	-	एतत् तु न कागदम् । मम प्रतिरूपम् ।
विवेकानन्दः	-	राजन् ! चित्रपटस्य प्राणाः न सन्ति, तथाऽपि भवतां सेवकाः एतत् चित्रं गन्धमाल्यादिभिः पूजयन्ति । भवतां प्रतिरूपमिति भावयन्ति । 'यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी' इति उक्तिः भवता ज्ञायते खलु ! जनाः भगवन्तं मूर्तिमन्तं भावयन्ति, पूजयन्ति च । मृत्, कागदं, काष्ठं, वृक्षः,पाषाणः वा सर्वेऽपि भगवतः स्वरूपाः एव । एतत् ज्ञापयितुमेव तव चित्रपटम् आनायितम् ।
राजा	-	क्षम्यतां मम अपराधः। अज्ञानान्धकारेण मया दैवदूषणं कृतम् । भगवान् तु सर्वत्र विद्यते । इतः परं भगवद्भक्तिप्रचारेण जन्मसार्थक्यं प्राप्नोमि ।
विवेकानन्दः	-	शुभं भूयात् । अहं गमिष्यामि । (इत्युक्त्वा बहिः निर्गच्छति ।)

© SCERT not to be republished

एतानि कुर्वन्तु

I. शृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) भगवन्तं केन प्रकारेण आराधयितुं शक्नुमः ।

आ) दैवाराधनं नाम किम्?

इ) भवान् कीदृशं देवम् इच्छति ? किमर्थम् ?

ई) एतादृशवास्तविक्यः अविस्मरणीयघटनाः भवतः जीवने प्रवृत्ताः चेत् वदन्तु ?

उ) ‘‘प्रतिमाराधनम्’’ उचितं वा ? न वा ? इति चर्चां कुर्वन्तु ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठस्थानां सन्धिपदानामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकवाक्यानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

1. ఎందుకు వచ్చితివి?
2. నాకు గడ్డి, మేరుపర్వతము రెండూ సమానమే.
3. మహావిష్ణువును స్తుతించు ఈ శ్లోకము గీతలో ఉన్నది.
4. ఈ చిత్రము ఎవరిది ?
5. ఇది కాగితము కాదు. నా ప్రతిరూపమే.

इ) अधः दत्तेषु वाक्येषु दोषान् ज्ञात्वा शुद्धीकुर्वन्तु ।

१. महाराजस्य संस्थानं विजयनगरम् ।
२. योगिवर्यः क्रोधवदनः आसीत् ।
३. अमात्यः अधीतशास्त्रज्ञः।
४. भगवान् निराकारः इति भटस्य अभिप्रायः आसीत् ।
५. भटः चित्रपटे निष्ठीवनं कृतवान् ।

ई) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

‘महाशिवरात्रिः’ भवगतः ईश्वरस्य अत्यन्तं प्रीतिकरः दिवसः । शैवपर्वदिनेषु अन्यतमा, विशिष्टा च । साकारनिराकारयोः चिह्नमेव शिवलिङ्गम् । महता तेजसा भासमानं शिवलिङ्गं जगत्सर्वं स्वस्मिन् लीनं करोति । महादेवः शिवः माघकृष्णचतुर्दश्याम् अर्धरात्रे लिङ्गरूपेण आविरभूत् । समस्तलोकानां मङ्गलकरी सा रात्रिः महाशिवरात्रिरूपेण पुरस्क्रियते । भक्ताः अनन्यचित्तास्सन्तः अस्मिन् पर्वदिने शिवलिङ्गं पूजयन्ति ।

© SCERT not to be republished

१. कस्य महाशिवरात्रिः अत्यन्तं प्रीतिकरी ?

२. कदा महाशिवरात्रिपर्वदिनम् आगच्छति ?

३. कयोः चिह्नं शिवलिङ्गम् ?

४. समस्तलोकानां कीदृशी महाशिवरात्रिः ?

उ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. राज्ञः नाम किम् ?

२. साधूनामावश्यकता कदा भवति ?

३. अमात्यः विवेकानन्दं कैः शब्दैः सम्बोधितवान् ?

४. राज्ञः मनः परिवर्तनं कथमभवत् ?

५. विवेकानन्दः भटं किम् आदिष्टवान् ? किमर्थं ?

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. साधूनां वस्त्रधारणं कथं भवतीति लिखन्तु ।

२. भक्ताः देवान् कैः वस्तुभिः पूजयन्तीति लिखन्तु ।

३. विवेकानन्दम् उद्दिश्य त्रीणि वाक्यानि लिखन्तु ।

४. ''मम तु तृणः मेरुश्च समानौ इति'' विवेकानन्दः उक्तवान् खलु ! अस्य वाक्यस्य भावं लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कथायाः सारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. जनाः किमर्थं देवालयं गच्छन्ति किमर्थञ्च देवान् पूजयन्ति ?

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानां पदानां विरुद्धार्थकानि पदानि पाठात् चित्वा वाक्यानि लिखन्तु ।

क्रोधः	X	शान्तः	**उदा** - रामः शान्तस्वरूपः।
प्रसन्नः	X		....
बहिः	X		....
बलवान्	X		....
समानः	X		....

आ) अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि पाठात् चित्वा तानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु।

उदा - योगिवर्यः - अरविन्दः कश्चन योगिवर्यः।

१. मन्त्री	२. सेवकः	३. जलं
४. पिता	५. शिला	६. दोषः

© SCERT not to be republished

इ) अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

तृणं	निराकारः	प्रतिरूपं	स्फुरद्रूपी

अ. योगिवर्यः ....

आ. मम तु ....मेरुश्च समानौ एव ।

इ. भगवान् .... इति शास्त्रेषु विद्यते ।

ई. एतत् कर्गदं नास्ति मम......... एव ।

V. सर्जनात्मकता

अ) पाठं कथारूपेण लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु

వివేకానందుని అసలుపేరు నరేంద్రుడు. తల్లి భువనేశ్వరీ దేవి. అతడు తల్లి దగ్గర రామాయణమహాభారతభాగవతకథలు నేర్చుకొనెను. శ్రీరామకృష్ణపరమహంస వంటి యోగిపుంగవుని సాంగత్యం వివేకానందునికి లభించెను. అతనికి శిష్యుడిగా ఉండి వివేకానందుడు భగవత్సాక్షాత్కారమును పొందెను.

VI. प्रशंसा

"साधूनां दर्शनं पुण्यं, तीर्थभूतानि साधवः" इति ज्ञात्वा तेषां महत्त्वं वदन्तु ।

VII. भाषांशाः

(१) अ) अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि पठन्तु । अवगच्छन्तु ।

१. तदा त्वं कुत्र गतवान् ?

२. त्वं कदा आगतवान् ?

३. एषः कदा मिलितः?

४. अहं सर्वदा सत्यं वदामि ।

५. भारती एकदा नृत्यं कृतवती ।

६. अहं तस्याः नृत्यं न दृष्टवान् ?

७. कदापि असत्यं मा वद ।

★ उपरि दत्तानि रेखाङ्कितानि पदानि तदा, कदा, सर्वदा, एकदा, न, मा इत्यादीनि त्रिषु लिङ्गेषु, सर्वासु विभक्तिषु, सर्वेषु वचनेषु समानरूपाणि । एतानि एव **अव्ययपदानि ।**

© SCERT not to be republished

अधः दत्तं श्लोकं पठन्तु । अव्ययं नाम किमिति अवगच्छन्तु ।

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ।।

आ) कोष्ठकस्थानि अव्ययपदानि प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

अद्यप्रभृति
प्रातः
उपरि
न
एव
ह्यः

१. .... अहं पाठम् अपठम् ।

२. सीता .... आपणं गतवती ।

३. सिंहः .... मृगराजः इति प्रकीर्त्यते ।

४. अहं .... परिहासं ....करोमि ।

५. षण्मुखः वृक्षस्य ....वर्तते ।

(२) अ. अथः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. वाल्मीकिः <u>महाकविरिति</u> प्रसिद्धः ।

२. मम गृहे मिष्टान्नम् <u>अतिथिभिर्भक्षितम्</u> ।

३. प्रतिदिनं मम गृहसमीपात् <u>धेनुरागच्छति</u> ।

४. <u>भानुरयं</u> लोकस्य तेजः ददाति ।

उपरि दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि परिशीलयन्तु ।

१. महाकविः + इति = महाकविरिति । (इः+इ) (ः = र्)

- अस्मिन् वाक्ये विसर्गसहितस्य इकारान्तपदस्य इकारे परे (इः+ इ) पूर्वपरयोः इकारयोः विसर्गस्य च स्थाने रेफः भवति ।

★ **अनेन ज्ञायते यत् अ आ इत्येतौ स्वरौ वर्जयित्वा स्वरात् परस्य विसर्गस्य अन्ये अचि परे रेफादेशो भवतीति ।**

२. अतिथिभिः + भक्षितं = अतिथिभिर्भक्षितम् (इः + भ) (ः = र्)

- अस्मिन् वाक्ये विसर्गसहितस्य इकारान्तपदस्य मृदुव्यञ्जने परे (इः+ भ) विसर्गस्य च स्थाने रेफः भवति ।

अ आ इत्येतौ विना स्वराः + ः + (स्वराः मृदुव्यञ्जनानि) = र्

★ **अयं च कश्चन विसर्गसन्धेः भेदः ।**

© SCERT not to be republished

३. धेनुः + आगच्छति = धेनुरागच्छति । (उः + आ) (ः = र्)

४. भानुः + अयम् = भानुरयम् (उः + अ) (ः = र्)

★ **उपरि उदाहरणयोः अ, आ स्वरौ परावपि रेफादेशः भवति ।**

★ **अव्ययपदे वा सम्बोधनान्तशब्दानां स्वरे परेऽपि रेफादेशः भवति ।**

उदा -	पुनः	+	अत्र	=	पुनरत्र
	प्रातः	+	गच्छति	=	प्रातर्गच्छति
	प्रातः	+	एव	=	प्रातरेव

आ) अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

१) सन्धिं कुर्वन्तु ।

भानुः + असौ =

एतैः + भक्षितम् =

मुनिः + इति =

पुनः + अपि =

२) विसन्धि कुर्वन्तु ।

१. पितुरिति ________

२. तैरागतम् ________

३. भानुरिति ________

४. शत्रुरिति ________

© SCERT not to be republished

परियोजनाकार्यम्

रामकृष्णपरमहंसः, विवेकानन्दः, इत्यनयोः जीवनचरितं पृष्ठद्वयेन विलिख्य प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठ्यांशं स्वीयवक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।		
२. कठिनशब्दानामर्थाः ज्ञाताः। भाषायां प्रयोक्तुं शक्नोमि ।		
३. विवेकानन्दस्य विषये दशवाक्यानि लेखितुं शक्नोमि ।		
४. पाठं कथारूपेण लेखितुं शक्नोमि ।		

अनिर्वेदः श्रियो मूलं लाभस्य च शुभस्य च ।